

Johan Örtengren

**Företag, entreprenörer och
ägare i svensk industri**

Småtryck från

Nr 202

Särtryck ur

Sveriges Industri,
Sveriges Industriförbund
1985

INDUSTRIENS

UTREDNINGS-

INSTITUT

STOCKHOLM

Industriens Utredningsinstitut

är en fristående vetenskaplig forskningsinstitution grundad 1939 av Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Industriförbund.

Syfte

Att bedriva forskning rörande ekonomiska och sociala förhållanden av betydelse för den industriella utvecklingen.

Verksamhet

Huvuddelen av arbetet inom institutet ägnas åt långsiktiga forskningsuppgifter. Man siktar härvid till ett studium av de grundläggande sammanhangen inom näringslivet och särskilt till att belysa de frågor som hör samman med strukturella och institutionella förändringar. Forskningsresultaten publiceras i institutets skriftserier.

Styrelse

Tekn. dr Curt Nicolin, ordf.
Direktör Gösta Bystedt
Direktör Anders Carlberg
Direktör John Dahlfors
Tekn. dr Lennart Johansson
Direktör Olof Ljunggren
Direktör Lars Nabseth
Direktör Bo Rydin
Direktör Sven H Salén
Ekon. dr Hans Stahle
Ekon. dr Peter Wallenberg
Direktör Sven Wallgren
Direktör Christer Zetterberg
Docent Gunnar Eliasson, chef

Adress

Industriens Utredningsinstitut
Grevgatan 34, 5 tr, 114 53 Stockholm
Tel. 08-783 80 00

Företag, entreprenörer och ägare i svensk industri

Johan Örtengren

I varje marknadsekonomi förnyas företagsbeståndet kontinuerligt. Nya företag startas. Redan etablerade företag växer, stagnerar, krymper eller ändrar inriktning på sin verksamhet. Företag köps upp, fusioneras och/eller läggs ned.

Denna fortlöpande omvandlingsprocess har i viktiga avseenden ändrat karaktär i den svenska industrin under efterkrigstiden. Under mellankrigstiden ökade antalet arbetsplatser och företag snabbt. Efterkrigstiden har i stället kännetecknats av att antalet arbetsställen och industriföretag minskat. Likaså har anläggningarna vuxit i storlek under de senaste 30 åren efter att genomsnittligt snarast ha blivit mindre under mellankrigstiden. En viktig anledning har varit att tillflödet av nya småföretag har minskat i betydelse jämfört med det livliga nyföretagandet tidigare. Det ökade antalet fusioner under efterkrigstiden saknar också motsvarighet under mellankrigstiden.

Arbetsplatser och anläggningsstruktur

Arbetsplatserna har under efterkrigstiden blivit färre och i genomsnitt större. Redan på 1950-talet började antalet arbetsplatser minska (figur 1) och den nedgången förstärktes efter mitten av 1960-talet. Det fanns 1965 drygt 14.000 arbetsställen enligt industristatistiken. Antalet hade 1982 sjunkit till under 10.000. Under tiden hade antalet anställda på det genomsnittliga arbetsstället ökat från 63 till 83.

Det är främst de små arbetsplatserna (5 - 49 anställda) som försvunnit. Drygt 6.000 arbetsplatser med färre än 50 anställda försvann mellan 1955 och 1982. Små arbetsställen har vuxit en storleksklass eller lagts ned utan att tillräckligt många nya små arbetsplatser kommit till för att kompensera för bortfallet. Däremot har antalet

Figur 1. Arbetsställen i svensk industri, fördelade efter arbetsställestorlek 1955, 1965, 1974 och 1982

Anm: Strukturdata för industrins arbetsställen redovisades fram till 1974 för antalet anställda arbetare och därefter för totala antalet anställda. Materialet har kvotats på basis av 1974 års siffror.

Källor: 1955: SOS Industri. Övriga år: SCBs Tidsseriedatabas, juli 1984

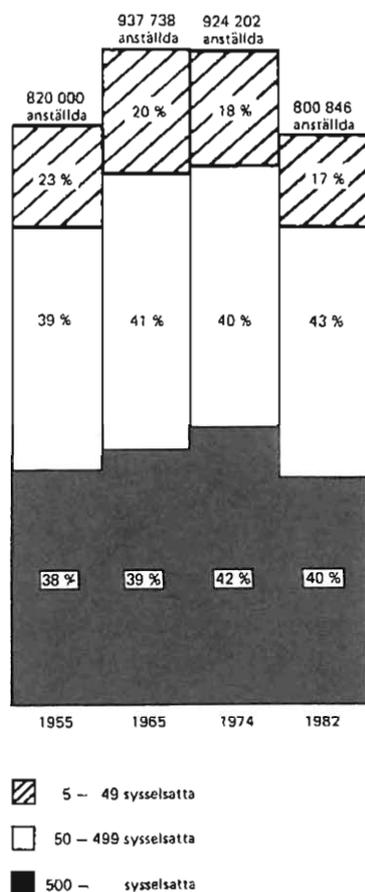
medelstora (50 - 499 anställda) och stora (500 - anställda) arbetsplatser inte förändrats så mycket.

De stora och medelstora arbetsplatserna ökade sina andelar av industrissysselsättningen fram till mitten av 1970-talet. Den industriella stagnationen därefter slog särskilt hårt mot sysselsättningen i de största anläggningarna. Karakteristiskt för de strukturkriser som skakat stora delar av

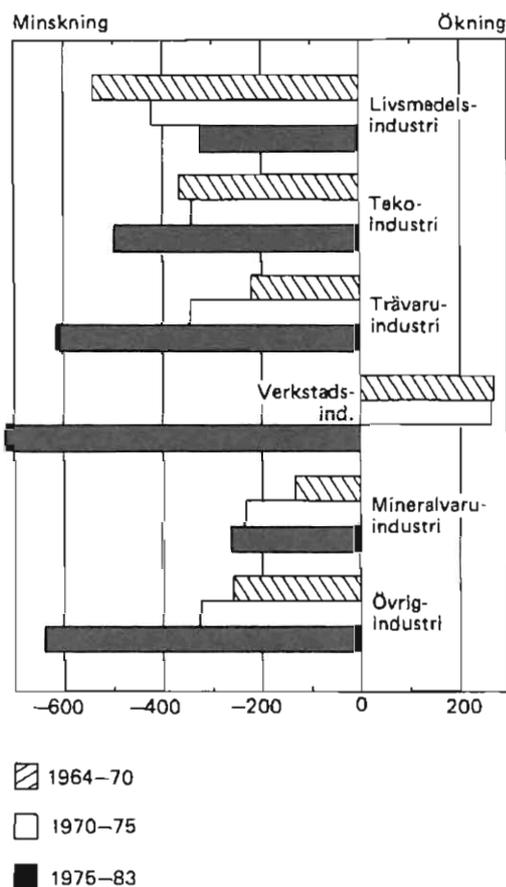
svensk industri sedan mitten av 1970-talet är att de drabbat just de branscher vars anläggningar varit stora och koncentrerade. De största arbetsplatsernas andel av industrissysselsättningen har fortlöpande minskat, medan de medelstoras andel vuxit (figur 2).

Vad beträffar antalet arbetsställen har utvecklingen varit en annan. Som framgår av figur 3, beror det minskade antalet arbetsställen fram till

Figur 2. Sysselsättning i svensk industri fördelad efter arbetsställestorlek 1955, 1965, 1974 och 1982

Figur 3. Antal arbetsställen i industrin, förändringar 1964-70, 1970-75 och 1975-83

Anm: Strukturdata för industrins arbetsställen redovisades fram till 1974 för antalet anställda arbetare och därefter för totala antalet anställda. Materialet har kvotats på basis av 1974 års siffror.

Källor: 1955: SOS Industri. Övriga år: SCBs Tidsseriedatabas, juli 1984.

Källa: SCBs Tidsseriedatabas, juli 1984.

Företag, entreprenörer...

J Örlengren

mitten av 1970-talet huvudsakligen på utvecklingen i tre industrigrenar, nämligen livsmedelsindustrin, tekoindustrin och trävaruindustrin. Mellan 1964 och 1975 svarade dessa branscher för i stort sett hela minskningen. I verkstadsindustrin och inom de mest expansiva delarna av den kemiska industrin ökade arbetsställena i antal ända fram till 1975. Under åren därefter skedde en minskning i samtliga industribranscher.

Storleken på produktionsanläggningarna skiljer sig mycket åt mellan olika branscher. Det fanns sammanlagt 77 arbetsställen med fler än 1.000 anställda 1982. Av dessa återfanns 68 i järn-, stål-, massa-, pappers- och verkstadsindustrierna. I järn-, stål- och metallindustrierna

dominerar stora arbetsställen som t ex Sandvils anläggning i Sandviken med mer än 7.000 anställda 1981 och SSABs anläggning i Domnarviken med 4.500 anställda. Som kontrast kan nämnas de småskaliga industribranscherna tekoindustri, trävaruindustri och mineralvaruindustri.

Strukturömvandlingen betyder därför mycket för hur storleksstrukturen utvecklas. Medan en karakteristiskt drag under mellankrigstiden har varit att branscher med små produktionsanläggningar expanderade, har utvecklingen under efterkrigstiden varit den motsatta. I de branscher där nedgången i antalet arbetsställen huvudsakligen ägt rum är andelen små arbetsställen större än industrigenomsnittet (tabell 1). Den svenska industrins branschstruktur har med andra ord förtropande förskjutits mot sådan produktionsstruktur som traditionellt karakteriseras av större anläggningar.

Det genomsnittliga antalet anställda per arbetsställe i svensk industri har som ovan nämnts vuxit från 63 till 83 anställda sedan mitten av 1960-talet, dvs med 20 personer. Hur mycket av detta kan förklaras av branschömvandlingen och hur mycket av att anläggningarna faktiskt har vuxit i storlek? För att få en uppfattning om detta kan två alternativa beräkningar göras.

Den första visar den genomsnittliga arbetsställetorleken så som den skulle sett sig om anläggningsstorleken varit oförändrad under hela perioden. Resultatet av kalkylen bestäms av hur branschstrukturen förskjutits mot branscher med större eller mindre anläggningar. Detta är branschömvandlingens effekt på storleksutvecklingen.

I det andra alternativet görs motsvarande kalkyl för det fall att branschstrukturen varit oförändrad. Då bestäms anläggningsstorleken utveckling i de olika branscherna av hur den genomsnittliga storleken utvecklas.

Här har beräkningarna gjorts på en nivå motsvarande 3-ställig SNI-nivå. Det visar sig dock att av den sammanlagda ökningen om 20 personer berodde 35 procent på strukturförskjutningar medan 65 procent kan räknas som "ren tillväxt i anläggningsstorlek. Sedan mitten av 1970-talet har dock strukturförskjutningarna betydelse ökat.

Tabell 1. Genomsnittligt antal anställda per arbetsställe i tillverknings- och gruvindustri 1964-83

Bransch (SNI-nr)	1964	1983
Malmgruvor (23)	165	350
Övr gruvind (29)	15	17
Livsmedels-, dryckesvaru- och tobaks ind (31)	34	75
Tekoind (32)	57	46
Trävaruind (33)	28	39
Massa-, pappers- o pappersvaruind (341)	208	249
Grafisk ind (342)	48	50
Kemisk ind, petroleum-, gummivaru-, plast och plastvaruind (35)	75	94
Jord- o stenvaruind (mineralvaruind) (36)	40	56
Järn-, stål-, metallverk (37)	284	312
Verkstadsind (38)	90	98
Övr tillverkn ind (39)	36	40
Gruv- och tillverkningsind, totalt (2+3)	63	83

Källa: SCBs Tidseriedatabas, juli 1984.

Företagsstrukturen i svensk industri

Den svenska industrins arbetsställen är alltså med få undantag små. Det betyder emellertid inte att också företagsenheterna regelmässigt är små. Tabell 2 visar sålunda att mer än hälften av antalet industrisysselsatta arbetar i företag med mer än 500 anställda.

Tabell 2. Sysselsättning i tillverkningsindustrin, fördelad efter företagsstorlek 1971 och 1982. Sysselsättningsandelar i procent

	1971	1982
0- 49	14.6	17.4
50-499	25.7	26.5
500-999	8.1	9.3
1 000-	51.6	46.8
Alla storlekar	100.0	100.0

Källa: SOS Företagen resp. år.

Tabell 2 belyser också hur företagets storleksstruktur förändrats. Samtliga grupper utom den allra största (1.000 - anställda) ökade sina andelar av sysselsättningen mellan 1971 och 1982. Anmärkningsvärt nog ökade de minsta företagen (med mindre än 50 anställda) sin andel av industriföretagens samlade sysselsättning mest. Även om de största företagen fortfarande dominerar är deras andel i dag betydligt mindre än den var 1971.

Kring begreppet företag råder det dock viss oklarhet. Frågan är om man avser den juridiska eller den ekonomiska enheten. Företagsstatistiken utgår från företaget som juridisk enhet eller som bokslutsenhet. Ofta ägs företag av andra företag och ingår som delar i större koncerner, som då kan sägas utgöra den ekonomiska enheten. Ju större koncerner, desto fler företag ingår som regel. ASEA hade exempelvis 72 verksamma dotterbolag 1983.

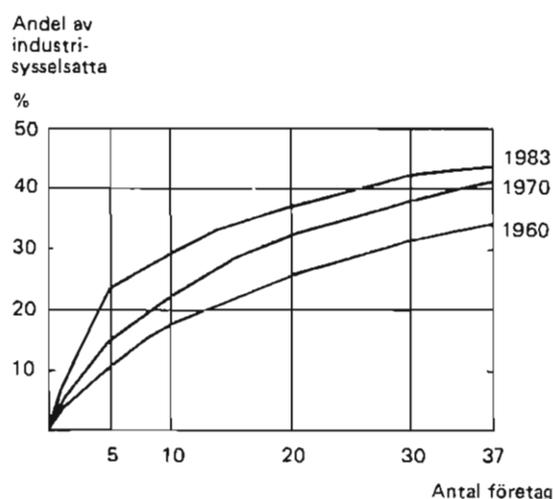
Det är också på koncernnivå som en stor del av stordriftsfördelarna kan tas till vara. Tillverkning i traditionell mening utgör nämligen endast omkring hälften av arbetskraftskostnaderna i de stora verkstadsföretagen (Fries 1982; Pousette och Lindberg 1985). Resten utgörs av marknadsföring, forskning och utveckling, distribution etc. Eventuella stordriftsfördelar i dessa andra verksamheter har stor betydelse för företagets växt

och för koncentrationstendenserna på företagsplanet.

Ett litet antal koncerner svarar för en betydande del av industrisysselsättningen i Sverige. Koncentrationen har också ökat sedan början av 1960-talet. Detta visas i figurerna 4 och 5 som bygger på uppgifter om de 37 största privatägda börsnoterade industriföretagen 1960, 1970 och 1983.

Denna grupp stora koncerner har stadigt ökat sin andel av den svenska industrisysselsättningen. De sysselsatte 350.000 personer i Sverige 1960 eller 35 procent av industrins totala arbetsstyrka. Till 1970 ökade antalet till 390.000 och andelen till 41 procent. Därefter skedde en omsvängning. Antalet sysselsatta hade 1983 minskat och var åter nere på 1960 års nivå, eller 350.000 anställda. Men industrisysselsättningen i Sverige hade relativt sett minskat ännu mer, varför de 37 koncernernas andel av industrisysselsättningen ökade till knappt 45 procent.

Figur 4. De 37 största privatägda industrikoncernerna 1960, 1970 och 1983. Antalet anställda i den svenska koncerndelen i relation till industrisysselsättningen i Sverige

Anm: Procentalen gäller de 37 största koncernerna varje enskilt år. En del av andelstillväxten beror därför på att sammanslagningar av två eller flera av de 37 ursprungligen största koncernerna skett. Från ett år till ett senare år tillkommer alltså företag. Vidare ingår koncernerna med hela sin sysselsättning i Sverige, dvs även den växande del som statistiskt inte tillhör industrin.

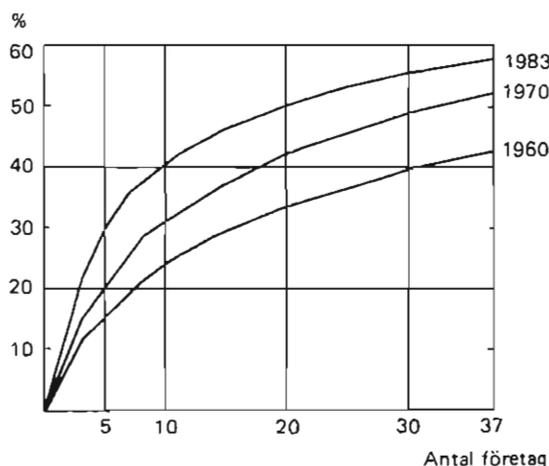
Källa: Industriens Utredningsinstitut.

Företag, entreprenörer...

J Örtengren

De flesta av storföretagen är multinationella koncerner, i första hand inom verkstadsindustrin. Visserligen har rangordningen ändrats bland koncernerna och företag har försvunnit ur gruppen men i huvudsak är det dock samma koncerner som redovisas vid de olika undersökningstillfällena. Inkluderas deras utlandsdel, ökar sysselsättningen i de 37 koncernerna starkt under perioden, från sammanlagt ca 470.000 personer 1960 till närmare 650.000 under 1970. Detta antal har dock minskat till 630.000 personer 1983. Minskningen hänförs sig helt till den svenska koncerndelen.

Figur 5. De 37 största privatägda koncernerna 1960, 1970 och 1983. Antalet anställda i relation till sysselsättningen i svenska företag i Sverige och utomlands

Anm: Procentalen gäller de 37 största koncernerna varje enskilt år. En del av andelstillväxten beror därför på att sammanslagningar av två eller flera av de 37 ursprungligen största koncernerna skett. Från ett år till ett senare år tillkommer alltså företag. Vidare ingår koncernerna med hela sin sysselsättning, dvs även den växande del som statistiskt inte tillhör industrin.

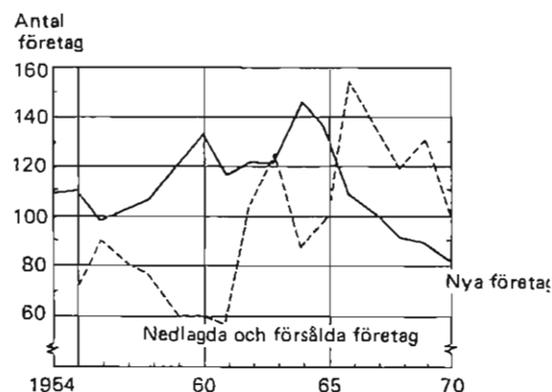
Källa: Industriens Utredningsinstitut.

Den stigande andelen av industrissysselsatta storföretagen beror i första hand på att dessa successivt köpt upp mindre företag. Vidare ha flera stora fusioner ägt rum, t ex sammanslagningen av Electrolux och Gränges i slutet av 1970-talet. Däremot har ökad sysselsättning befintliga anläggningar betytt förhållandevis mindre för deras ökande storlek och betydelse.

Efterkrigstidens nyföretagande

Mellankrigstiden kännetecknades av livlig företagsbildning och många nya små företag bildade

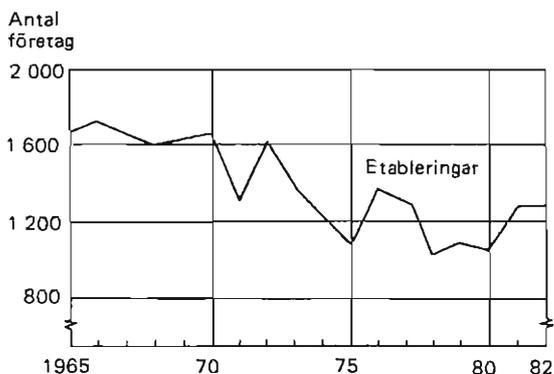
Figur 6. Nya och nedlagda företag 1954-70. Plastmetall- och verkstadsindustrierna

Anm: Definitionsproblem vid mätningar av nyetableringar. En viktig anledning till att vår kunskap om företagsetableringarna i svensk industri är så dålig är de stora metodproblem som är förenade med att mäta deras omfattning. De undersökningar som gjorts skiljer sig till att börja med åt vad gäller det företagsbegrepp som använts. I några avses med "företag" den ekonomisk-organisatoriska företagsenheten, andra den juridiska enheten och i åter andra arbetsstället. Vidare skiljer sig undersökningarna åt vad gäller storleken på de undersökta företagen. Senare undersökningar omfattar som regel samtliga företag oberoende av storlek, medan tidigare studier, som utgått från industristatistikens primärmaterial som regel omfattar företag med minst fem anställda. Detta får stor betydelse eftersom flertalet nya företag ligger under den senare storleksgränsen. Ytterligare en viktig faktor är karaktären hos etableringen. Bakom ett "nytt" företag kan förutom en nyetablering också ligga branschbyten, etablering av filialarbetsställen inom en koncern, etc. Att rensa bort sådana orena nyetableringar representerar ett mycket omfattande arbete vilket Du Rietz undersökning visar. I Du Rietz (1975) ges en fyllig diskussion av de olika metodproblemen i samband med att mäta företagsetableringarnas omfattning.

Källa: Du Rietz, G, Företagsetableringarna i Sverige under efterkrigstiden, 1980.

Figur 7. Nyetableringar i svensk tillverkningsindustri 1965-82. Antal företag

Källa: Industri och Industri politik, 1983-84. Industridepartementet.

i svensk industri. Under 1940-talet och framför allt under de första fredsåren kulminerade nyföretagandet. Därefter stagnerade nyföretagandet fram till mitten av 1960-talet för att sedan minska snabbt under den följande tioårsperioden. Först under de senaste tre åren har nyföretagandet visat tecken på att öka igen.

Efterkrigstidens nyföretagande är än så länge bristfälligt kartlagt. Den mest omfattande undersökningen av nyföretagandet under efterkrigstiden har gjorts av Gunnar Du Rietz (1980). Där redovisas etablering och nedläggning av företag i plast-, metall- och verkstadsindustrierna under perioden 1954-70. I figur 6 sammanfattas hans resultat vad avser antalet nya och nedlagda företag. Som framgår, ökade antalet nyetableringar svagt i de studerade branscherna fram till mitten av 1960-talet. Då inträffade ett trendbrott och antalet minskade.

Hur representativa är då dessa resultat för industrin som helhet? Branscherna som Du Rietz studerade omfattade endast ca hälften av den totala industrisysselsättningen men de tillhörde de mest expansiva. Antalet arbetsställen ökade i dessa branscher ända fram till mitten av 1970-talet, medan det i branscher som livsmedelsindustri, tekoindustri och trävaruindustri, som nämnts, skedde en kraftig nedgång (figur 1). Därför kan inte resultaten överföras till att gälla för industrin som helhet. Det skulle med all sannolikhet ge en överdriven bild av nyetableringarnas omfattning i svensk industri och av nettoinflödet av nya företag (figur 7).

Senare undersökningar stöder dock Du Rietz slutsats att det i mitten av 1960-talet skedde ett trendbrott vad gäller företagsetableringarna i industrin. Antalet nya företag minskade stadigt under andra hälften av 1960-talet och under större delen av 1970-talet. I lågkonjunkturen 1977-78 förefaller ett bottenläge ha nåtts. Mellan 1978 och 1982 var antalet nya företag i stort oförändrat, men på en nivå som låg ca 40 procent lägre än nivån vid 1960-talets mitt.

Konjunkturuppgången efter 1982 gick hand i hand med en mycket kraftig ökning av antalet nya företag i näringslivet, dvs inom såväl handeln som industrin som helhet. Enligt Statistiska Centralbyråns etableringsstatistik ökade totala antalet nya företag i näringslivet från 11.000 till 20.000 mellan 1982 och 1983, dvs med inte mindre än 81 procent. Under 1984 fortsatte nyföretagandet att öka. Endast vart sjätte nystartat företag är dock ett industriföretag och deras antal ökade mindre snabbt än det totala nyföretagandet.

Nya företag är som regel små. Av det totala antalet nya företag 1983 var det bara vart tredje som sysselsatte fler än den som grundat företaget. Nya företag har också spelat en mindre roll för industrisysselsättningen under efterkrigstiden än de gjorde under mellankrigstiden. Det årliga sysselsättningstillskottet från nya industriföretag beräknades till omkring 3.500 i början av 1960-talet (Du Rietz 1985). När nyföretagandet var som lägst i slutet av 1970-talet hade antalet anställda i nya företag sjunkit till omkring 2.000 per år. De senaste årens uppsving har inneburit att antalet på nytt ökat till drygt 3.000. I förhållande till den totala industrisysselsättningen motsvarar det endast knappt 0.4 procent.

Även om nya företag således har spelat en obetydlig roll för den totala industrisysselsättningen har skillnaderna varit avsevärda mellan olika branscher beroende på skillnader i tillväxttakten och förekomsten av etableringshinder. I Du Rietz undersökning svarade företag, som etablerades 1954-68, för 6.3 procent av den totala sysselsättningen i de studerade branscherna år 1968. I den unga, expansiva och småföretagsorienterade plastindustrin fanns 19 procent av sysselsättningen i nya företag 1968. I en bransch som stålindustrin hade däremot ingen nyetablering ägt rum.

Företag, entreprenörer...

J Örtengren

De nya företagen

Mellankrigstidens nya företag var i de flesta fall små, inte bara vid etableringstillfället utan förblev så även därefter. Vidare var de hemmamarknadsorienterade med en stark lokal eller regional förankring.

Tabell 3. Produktions- och försäljningsinriktning hos 94 nyetablerade industriföretag 1981 och 1982. I procent

Produktionsinriktning	Försäljningsinriktning		
	Underlev	Slutpro- dukttillv	Totalt
Högteknologisk	3	2	5
"Konventionell"	23	32	55
Hantverksmässig	11	29	40
Totalt	37	63	100

Källa: Industri och industripolitik, 1982-83 och 1983-84, Industridepartementet.

Denna beskrivning passar väl in också på det stora flertalet av dagens etableringar. I tabell 3 redovisas resultaten från intervjuer som Industridepartementet låtit genomföra bland ett urval nyetablerade företag åren 1981 och 1982. De intervjuade företagen, sammanlagt 94 stycken, klassificerades dels med avseende på vilken inriktning de hade på sin försäljning (tillverkare av slutprodukter eller underleverantörer), dels med avseende på hur tekniskt avancerad deras verksamhet var.

Bland de intervjuade företagen dominerade företag som ägnade sig åt enklare "konventionell" produktion eller hantverksmässig verksamhet. Verksamheten beskrevs mestadels i termer som "bearbetar rör", "bokbinderi", "ateljésömnad", "möbelsnickeri", "trycker blanketter", etc.

De flesta av företagen var för sin existens beroende av en lokal eller regional marknad. Endast två av de företag som hade etablerats 1981 hade vid intervjuutläppet egen export. De siffror underskattar dock de nya företagen betydelse för exporten, då de i många fall fungerar som underleverantörer till större exportföretag.

Det teknikbaserade nyföretagandet

Endast vart tjugonde nytt företag i Industridepartementets undersökning kunde klassas som högteknologiskt (tabell 3). För industrin som helhet skulle det motsvara omkring ett hundratal per år. I den industripolitiska debatten har denna grupp av företag, kallade de teknikbaserade eller innovationsbaserade nya företagen, kommit att spela en långt viktigare roll än deras antalet antyder. Dessa företag skiljer sig från de nya företagen i allmänhet. De uppvisar ett mycket mer dynamiskt och expansivt utvecklingsmönster. Bland dem återfinns nyetablerade tillväxtföretag som liknar 1950-talets Tetra Pak och 1960-talets Gambro.

De teknikbaserade nya företagen har kartlagt på uppdrag av Styrelsen för Teknisk Utveckling (Reitberger 1982). För ett 60-tal företag i denna kategori (startade efter 1965 och med minst sju till tio miljoner kr i omsättning 1980) kartlade: tillväxtmönster och bakgrund hos företagsgrundaren. Dessutom kartlades vilka karakteristiska de innovationsföretag som lyckats bättre är genomsnittet uppvisade.

Tillväxttakten hos de studerade företagen var mycket hög, inte bara i förhållande till de mer vardagsnära nya företagen, utan också jämfört med tillväxttakten inom svensk industri totalt sett. De växte vidare snabbt ur den svenska hemmamarknaden för sina produkter och internationaliserades. Det skedde både genom export från Sverige och genom direktinvesteringar på de största utlandsmarknaderna. Kännetecknande var också samspelet mellan det teknikbaserade nyföretagandet och marknadens dynamik. På områden där marknaden växte snabbt och den tekniska utvecklingen gick fort var också andelen teknikbaserat nyföretagande större.

Männen bakom innovationsföretagen, för det rörde sig uteslutande om män i de 60 företagen, skilde sig också från den typiske nyföretagaren. I

flertalet fall föll det sig naturligt att starta eget, eftersom företagsgrundarna hade företagare i släkten eller i den närmaste bekantskapskretsen. Hälften av företagsgrundarna hade sålunda föräldrar med eget företag. Som regel hade de flera års erfarenhet bakom sig från FoU-verksamhet i ett annat företag trots att de var unga, vanligen mellan 30 och 35 år. Oftast hade de akademisk utbildning med teknisk inriktning.

Redan det sätt på vilket företagen valdes ut i Reitbergers undersökning medförde en slagsida mot förhållandevis framgångsrika nya företag. De skulle ha startats efter 1965 och ha en viss storlek 1980. Det fanns dock betydande skillnader mellan de olika företagen vad gällde tillväxt och lönsamhet. Bland de företag som lyckats bättre än gruppen teknikbaserade nya företag i allmänhet kunde vissa "framgångsrecept" urskiljas.

Tillgången på riskkapital är en faktor som har särskilt stor betydelse för det teknikbaserade nyföretagandet. Det är normalt förenat med mycket stort risktagande, vilket i sin tur måste motsvaras av större chanser till vinst (efter skatt) för företagsgrundare. Samhällets syn på de vinster som kan bli resultatet av en framgångsrik företagsetablering påverkar därför särskilt de teknikintensiva och tillväxtorienterade företagsetableringarna.

Möjligheterna att tillhandahålla riskkapital för nya företag har ökat starkt med den nya OTC-marknadens tillkomst 1982 (OTC = Over The Counter). Den erbjuder de medelstora företagen ett alternativ till att antingen bli uppköpta eller att välja en långsam tillväxt. OTC-marknaden har ingen direkt betydelse för finansieringen av nystartade företag under startskedet. Däremot har i dess spår vuxit upp en rad utvecklings- och riskkapitalbolag (venture capital) för vilka en viktig uppgift är att slussa nystartade tillväxtbolag till OTC-marknaden.

Fusioner och företagsköp

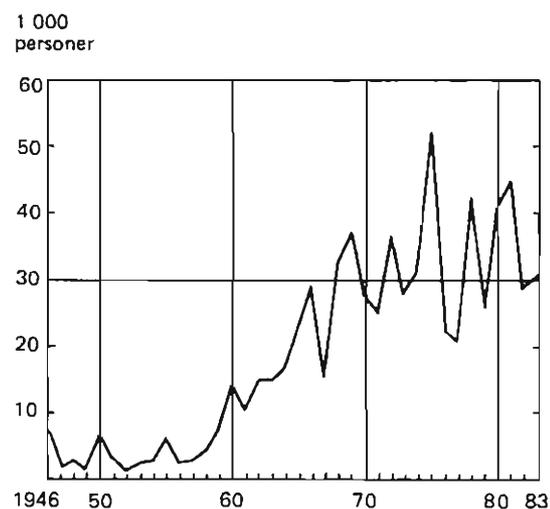
Mätt med antalet anställda är det långt vanligare att företag "försvinner" genom fusioner, dvs att ett företag köps upp av ett annat, än att de läggs ned. I Sverige, liksom i de flesta i-länder i väst, har fusionsaktiviteten i industrin ökat dramatiskt under efterkrigstiden. Fusionsvågen tog fart i Sverige under 1960-talet. Antalet företag som

köptes upp ökade från omkring 50 per år på 1950-talet till omkring 200 per år under andra hälften av 1960-talet för att under 1970-talet som regel ligga i stort sett mellan 200 och 300 företag. Under toppåren 1974-75 och 1982 köptes årligen närmare 400 industriföretag upp i den svenska industrin (figur 8).

En bättre uppfattning om fusionernas betydelse ger antalet personer som arbetat i företag som köpts. I genomsnitt berördes årligen under 1950-talet företag med 4.000 anställda vid övertagandet, under 1960-talet steg antalet till 21.000 och på 1970-talet till 31.000. Siffrorna under 1980-talets första år tyder på att antalet fortsatt att öka. I dessa siffror ingår visserligen företag som varit inblandade i flera fusioner genom att det uppköpande företaget sålt det vidare eller, vilket sannolikt är mer vanligt, självt blivit uppköpt senare. Samtidigt gäller dock att delar av företag som sålts/köpts inte ingår utan endast hela företag.

I nästan samtliga branscher ökade fusionernas antal markant liksom de fusionerade företagens andel av produktion och sysselsättning. Tyngdpunkten har legat i verkstadsindustri, kemisk industri, mineralvaruindustri samt livsmedelsindustri fram till mitten av 1970-talet. Under den senaste tioårsperioden har ett viktigt inslag i

Figur 8. Anställda i uppköpta företag i svensk industri 1946-83. Antal vid uppköpsåret

Källor: Rydén, B, Fusioner i svensk industri, 1971 och Statens Pris- och Kartellnämnd.

Företag, entreprenörer...

J Örtengren

industrins fusionsaktivitet varit de fusioner som tvingats fram av de olika strukturkriserna i basindustrierna oftast med staten som drivande kraft och i slutänden också som ägare. De nya statliga företagsskapelserna SSAB och Svenska Varv svarar för en betydande del av de senaste tio årens "fusionerade" sysselsättning.

En viktig drivkraft bakom fusionsvågen har varit världshandelns snabba tillväxt och liberalisering. Det ökande konkurrenstrycket drev fram en ökad specialisering och koncentration i företagen. En viktig del var att utnyttja skal fördelar, vilket kunde ske om serielängderna utökades väsentligt. En väg till detta var köp av konkur-renter.

Senare studier (Eliasson et al 1985) har visat att marknadsaspekten kommit att spela en allt större roll. Företag köper inte längre i första hand en produktionsapparat utan en marknadsorgani-sation, ett produktkunnande och en marknadsandel. Särskilt för företagens expansion utomlands har detta många gånger spelat en avgörande roll för besluten.

Vid sidan av produktions- och marknadsskäl till efterkrigstidens fusionsvåg kan också läggas mer svårångade institutionella faktorer, som påverkat utbudet av potentiella uppköpskandi-dater. Ovanligt många företag hamnade i ett generationsskifte inom ledning och ägargrupp i slutet av 1960-talet och under 1970-talet. Höga arvsskatter och svårigheter att smidigt ordna överlåtelser i samband med generationsskifte gjorde ett stort antal företag "mogna" att bli uppköpta.

Ägarstruktur i industriföretagen

Svenska industriföretag är till helt övervägande del privatägda. Mer än 80 procent av industri-sysselsättningen finns i de privata företagen,

exklusive de kooperativa (tabell 4.) Den statliga ägarandelen i industrin har under de senaste 15 åren ökat till omkring tio procent av den totala industrisysselsättningen från att ha legat stadigt på ca tre procent under 1950- och 1960-talen. Uppgången inträffade framför allt under 1970-talet då staten gick in som ägare i krisdrabbade basindustriföretag. Det statliga ägandet är myck-et skevt fördelat mellan olika branscher med två tredjedelar i basindustrierna.

Vid sidan av den privata och den statliga ägarformen i svensk industri finns också den kooperativa, dvs huvudsakligen den producent-kooperativa rörelsen med lantbrukskooperatio-nen i spetsen och den konsumentkooperativa med Kooperativa Förbundet (KF). Sammanlagt svarar dessa företag för drygt åtta procent av industrisysselsättningen. Medan den konsu-mentkooperativa industriverksamheten har visat tecken till stagnation under senare år, har lantbrukskooperationen kontinuerligt flyttat fram sina positioner inom svensk livsmedelsindu-stri. Däremot har den skogsägarägda industrin krympt kraftigt under 1980-talet.

I det privata näringslivet dominerar antals-mässigt de små familjeföretagen med färre än 50 anställda. I Sverige fanns 14.000 industriföretag inom denna kategori 1982 eller 87 procent av det totala antalet industriföretag. Flertalet är hem-mamarknadsinriktade företag där ägande, verks-tällande ledning och i de flesta fall också större delen av arbetet utförs av en person eller familj. Dessa små företag svarade 1982 för ca en femtedel av den samlade industrisysselsättningen.

Även de medelstora (50-199 anställda) och stora familjeföretagen (200- anställda) känne-tecknas av att ägaren och företagsledaren är en och samma person samt att verksamheten är mer inriktad på hemmamarknaden än vad som gäller för svensk industri som helhet. Dessa grupper av större familjeföretag utgör tillsammans sju pro-cent av antalet företag men sysselsatte en femte-del av antalet sysselsatta i industrin.

Ägandet i börsföretagen

Ser vi till betydelsen för svensk industri i termer av sysselsättning, export och produktion, intar naturligtvis börsföretagen en särställning bland

de svenska industriföretagen. Rangordnas dessa efter sin export, återfinns bland de 30 största 24 privatägda. Av dessa var 23 börsföretag. Hela gruppen börsnoterade industriföretag svarar direkt för ca hälften av den totala industrisysselsättningen i Sverige och indirekt via underleverantörer för långt mer.

Tabell 4. Ägarstruktur i gruv- och tillverkningsindustri 1971 och 1980. Andel av antalet sysselsatta i procent

	1971	1980
Privata företag	96.9	90.1
(Konsumentkooperationen)	(2.1)	(2.5)
(Producentkooperationen)	(. .)	(5.9)
Statliga företag	3.1	9.9
Totalt	100	100
(Antal sysselsatta, 1 000 pers)	931	885

Källa: Jagrén 1985.

Det är därför naturligt att ägarstrukturen i dessa företag ägnats särskilt stort intresse och blivit föremål för flera utredningar sedan 1960-talet.

Hur har då ägarstrukturen i börsföretagen utvecklats? I tabell 5 återges hur de stora ägarkategoriernas andelar av börsvärdet utvecklats sedan mitten av 1970-talet. Någon särredovisning av industriföretagen på börsen har ej kunnat göras, varför tabellen återger bilden för hela gruppen börsföretag. Som framgår har det skett betydande förskjutningar i olika ägargruppers andelar. Sedan 1975 har hushållens direkta ägande i stort sett halverats. Andelen – som 1982 var 25 procent – har fortsatt att minska.

I hushållens ställe har institutionella ägare av olika slag tagit över ställningen som ägare. Till de institutionella ägarna räknas investmentbolag, stiftelser, försäkringsbolag, olika typer av fonder som aktiefonder och pensionsfonder. Dit hör också rörelsedrivande bolag samt akademier, föreningar och samfund (Hedlund m fl 1985). Under perioden 1975–82 ökade de sin andel från knappt hälften av börsvärdet till två tredjedelar. En ny, viktig ägarkategori utgör aktiefonderna. Deras andel har ökat till fem procent.

De institutioner som dominerar bland ägarna på Stockholms Fondbörs utgör i högsta grad en

Tabell 5. Ägandet i samtliga börsnoterade företag 1975, 1982 och aug 1983. Andelar i procent

	1975	1983 aug
Rörelsedrivande börsnoterade bolag		9
Icke börsnoterade bolag och stiftelser ^a	25	24
Börsnoterade investmentbolag	13	16
Försäkringsbolag ^b	11	17
Institutioner, totalt	49	66
Utländska ägare	4	7
Aktiefonder	–	5
Hushåll	47	22
Totalt	100	100

^a Aktiefonder ingår 1975 bland stiftelser, men var då obetydliga.

^b Inklusive det börsnoterade Skandia och 4:e AP-fonden.

Källor: SOU 1982:28, Jagrén 1985, Hedlund et al 1985.

heterogen grupp. I tabell 6 visas de största ägarna, rangordnade efter respektive börsportföljers värde. Det bör emellertid noteras att dessa aktieinnehav även innefattar aktier i andra företag än industriföretag. Om de grupperas efter hur aktivt de utövar ägarfunktionen hamnar i ena änden av skalan de "rena" institutionerna som exempelvis fjärde AP-fonden eller Nobelstiftelsen. Som ägare fungerar de som typiska placerare och utnyttjar inte sina aktieinnehav för att aktivt agera som ägare.

Å andra sidan finns bland de institutionella ägarna också i hög grad aktiva ägare. I samtliga mer betydelsefulla maktsfärer bland de börsnoterade företagen ingår investmentbolag och stiftelser som hörnstenar. Olika institutionella ägare är också knutna till varandra genom mellanhandsägande, eller ask-i-ask-ägande.

Mellan de passiva placerarna bland institutionerna och representanterna för den traditionella ägarrollen finns olika mellanformer. Framför allt har under de senaste tio åren de "direktörsstyrda" institutionerna och maktsfärerna vuxit i betydelse. Till denna kategori hör grupperna kring Skanska, Volvo, Custos, Handelsbanken/Industrivärden och andra bankstiftelser. Volvo och Skanska fanns 1977 överhuvud taget inte med på listan över de 17 största aktieägarna på börsen.

Företag, entreprenörer...

J Örtengren

Tabell 6. De 17 största aktieägarna 1983-84

	Värde 1983-84 (mnkr)
1. Skandia	7 730
2. 4:e AP-fonden	6 300
3. Trygg-Hansa	5 420
4. SPP	4 920
5. Investor	4 875
6. Custos	4 730
7. Skanska	4 300
8. Volvo	4 030
9. Handelsbankens stiftelser	4 010
10. Providentia	3 850
11. S-E-Bankens stiftelser	3 770
12. Wallenberg-stiftelser och fonder	3 620
13. Sparbankernas aktiefonder	3 525
14. Industrivärden	3 340
15. S-E-Bankens aktiefonder	3 310
16. Beijer	2 440
17. ASEA	2 350

Källa: Näringslivets Ekonomifakta.

Samtidigt som hushållens andel av börsvärdet har minskat har paradoxalt nog antalet svenskar som äger aktier ökat. Enligt enkätundersökningar som gjorts av Aktiefrämjandet fanns det 1968 ca 300.000 aktieägare. Siffran hade 1975 stigit till omkring 775.000 personer, fortfarande enligt Aktiefrämjandets beräkningar. Ytterligare fyra år senare skulle det ha funnits 920.000 aktieägare i Sverige.

Antalet aktieägare har ökat sedan 1960-talet främst genom att fler småsparare sökt sig till börser. Som framgår av tabell 7 står Volvo i särklass med mer än 150.000 aktieägare. Företaget har också den största andelen småsparare i förhållande till det sammanlagda börsvärdet. Efter Volvo kommer fyra företag med mellan 60.000 och 70.000 aktieägare 1982-83 nämligen

Skandinaviska Enskilda Banken, Ericsson, ASEA och Handelsbanken.

Ägarroll i förändring

Ägandet i börsbolagen har under de senaste ca 15 åren genomgått stora förändringar. Ett drag har varit att ägarna har blivit mer anonyma i den bemärkelsen att de tidigare så betydelsefulla ägarfamiljerna blivit färre och att deras andel av det samlade ägandet i börsbolagen minskat. I deras ställe har vuxit fram institutionella ägargrupper där man inte kan urskilja någon dominerande enskild ägare. Koncentrationsutredningen fann på 1960-talet att av de 17 största ägargrupperna i svensk industri kunde 14 betecknas som familjedominerade och endast 3 som institutionella ägare. Relationerna var 1979 i stort sett de omvända. Sedan dess har nya ägare och ägargrupper framträtt. Vilka de bestående resultaten blir av de senaste årens snabba utveckling på börser är emellertid oklart.

En av ägarnas viktigaste uppgifter i en marknadsekonomi anses vara att sätta avkastningskraven i företagen och se till att de uppfylls. Genom att göra det bidrar de till att styra kapitalet mot högavkastande aktiviteter. Mellan olika typer av ägare går en skiljelinje beroende på hur de fullföljer denna funktion. Det finns ägare som i första hand fungerar som placerare. De kännetecknas av ett mer kortsiktigt synsätt på sin ägarroll. Placeraren är också på det hela taget mindre riskbenägen och "röstar med fötterna" i

Tabell 7. Tio börsnoterade industriföretag, antal aktieägare 1963 och 1982-83¹

	1963	1982-83
1. Volvo	29 600	154 400
2. Ericsson	53 600	69 900
3. ASEA	38 700	69 515
4. Electrolux	12 500	50 900
5. Saab-Scania	..	43 940
6. Atlas Copco	13 900	42 000
7. SCA	27 100	40 000
8. Swedish Match	35 600	35 000
9. Stora Kopparberg	..	30 000
10. SKF	65 500	29 170

¹ Antingen 1982 eller 1983 beroende på tillgången till data.

Källor: Sind 1980:5, Jagrén 1985 samt uppgifter från företagen.

den bemärkelsen att om företaget inte klarar de uppställda avkastningskraven, säljer placeraren sitt aktieinnehav.

Inom denna ägarkategori finns dels kapitalförvaltande institutioner såsom försäkringsbolag och stiftelser men också de små aktieägarna vars ägande i företagen är så pass litet att de saknar reell möjlighet att påverka företagets verksamhet.

Mot de passiva placerarna ställs som regel ägare som aktivt utnyttjar den makt som deras aktieinnehav ger dem. De mest typiska aktiva ägarna återfinns bland de skandinaviska industrikapitalisterna, typ de traditionella ägarfamiljerna, de makt-sfärer som vuxit upp kring bankerna samt vissa av de nya ägargrupperna.

I företagets utveckling är ägarrollens aktiva utövande i första hand knuten till två typer av händelser, vid tillkomsten och vid viktiga förnyelsebeslut (Jagrén 1985).

Ägarrollen utövas självfallet mest aktivt vid företagets tillkomst och så länge ägande och verkställande ledning är förenade i en och samma person. När ägar kontroll och verkställande ledning skiljs åt, vilket är regel i storföretagen, kan den verkställande ledningen ses som ägarnas representant eller förvaltare av företaget. Ägarrollen inskränker sig i huvudsak till en kontrollerande funktion. Så länge företaget går bra har den verkställande ledningen betydande handlingsfrihet.

Vid viktiga förnyelsebeslut, t ex när företaget skall in på nya marknader, fusioner och nedläggningar eller vid försämrad lönsamhet träder emellertid ägarens beslutande funktioner i förgrunden igen. Byte av ledning är också förknippat med aktiva ägarinsatser.

De gamla industrikapitalisterna eller de skandinaviska ägarfamiljerna förknippas ofta med en långsiktig syn på företagande och industriell verksamhet. I takt med att dessa grupper kommit att spela en mindre framträdande roll har farhågor framförts för att den traditionella ägarrollen skulle komma att urvattnas. För det första har de institutionella ägarna kraftigt ökat sin andel av ägandet i börsföretagen. För det andra har aktieägandet spänts ut i de flesta företag genom att antalet aktieägare ökat. För det tredje har företagsledningens roll och självständighet ökat i många företag på bekostnad av styrelse/ägare. Ett teck-

en på detta är att allt fler företag på amerikanskt manér har lyft in fler representanter för den verkställande ledningen i företagets styrelse. "Arbetande styrelseordförande" har kommit att bli en vanlig företagsform i börsbolagen. Det korsvisa ägande som vuxit fram i flera storföretag under senare år har också förstärkt företagsledningarnas autonomi så långt att man i frågasatt om den verkställande ledningen i dessa företag i praktiken längre står under kontroll av företagens ägare.

Efterhand som storföretagen blivit alltmer komplexa och svåröverskådliga har betydelsen av en professionell ledningskader ökat. Fler intressenter har också trätt fram i företagen och maktrelationerna har ändrats mellan anställda, ägare och offentliga myndigheter. Därmed har den verkställande ledningens betydelse vuxit.

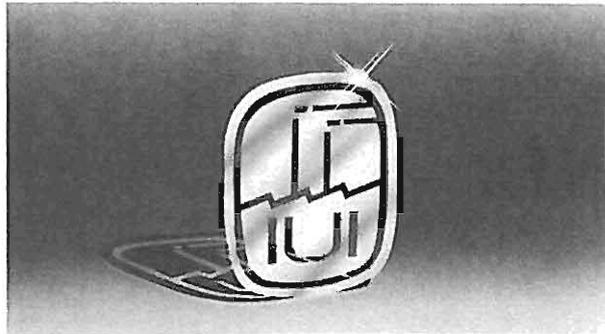
Referenser och litteratur:

- Boman, R, 1982, *Ägarstrukturen i börsföretagen*, SOU 1982:28, Liber, Kungälv.
- Carlsson, B, 1983, *The Development and Use of Machine Tools in Historical Perspective*, IUI Working Paper No. 97, Stockholm.
- Carstedt, G, Isacson-Peres, B, 1972, *Företagsbestånd och företagsutveckling*, Umeå Universitet, Umeå.
- Dahmén, E, 1950, *Svensk industriell företagarverksamhet*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Dahmén, E, 1964, "Industriell sysselsättning och företagsbildning i Norrland" i *Norrländska framtidsperspektiv*, Sundsvall.
- Du Rietz, G, 1972, *Industrieföretagande och sysselsättning i Blekinge under efterkrigstiden*, (stencil), Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Du Rietz, G, 1975, *Etablering, nedläggning och industriell tillväxt i Sverige 1954-1970*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Du Rietz, G, 1980, *Företagsutvecklingarna i Sverige under efterkrigstiden*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Du Rietz, G, 1985, *Nyföretagandets roll för sysselsättningen i arbetslöshetsfällan*, Timbro, Stockholm.
- Eliasson, E, Fries, H, Jagrén, L, Oxelheim, L, 1984, *Hur styrs storföretag. En studie av informa-*

Företag, entreprenörer...

J Örtengren

- tionshantering och organisation*, Liber, Stockholm.
- Eliasson, G, Bergholm, F, Horwitz, E C, Jagrén, L, 1985, *De svenska storföretagen – en studie av internationaliseringens konsekvenser för den svenska ekonomin*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Fries, H, 1985, *The Firm, Productivity and the emerging Technology*, ur IUI Yearbook 1982-83, Stockholm.
- Hedlund, G m fl, *Institutioner som aktieägare*, SNS Kristianstad.
- Industridepartementet, *Industri och industripolitik*, 1982-83 och 1983-84, Liber, Stockholm.
- Jagrén, L, 1985, *Ägarrollen i svenska företag. En historisk studie*, publiceras under 1985.
- Lindberg, T, Pousette, T, 1985, *Services in Production and Production of Service in Swedish Manufacturing*, IUI working paper no 148, Stockholm.
- Müller, D, (ed.), 1980, *The Determinants and Effects of Mergers: An International Comparison*, Oelenschlager, Gunn, Hain, Publishers Inc.,/Verlag Anton Hain, Meisen Heim, GmbH.
- Odén, G, 1979, *Företagsbildningen i tillverknings- och byggnadsindustrin 1965-1977*, Statens Industriverk PM 1979:4, Stockholm.
- Reitberger, G, 1982, "Finns det ett nytt Gambro bland Sveriges växande företag?" i *Ledarskap* nr 2, 1982, Stockholm.
- Rydén, B, 1971, *Fusioner i svensk industri*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Statens Industriverk, 1980, *Ägandet i det privata näringslivet*, Utredning från Statens Industriverk, 1980:5, Liber, Stockholm.
- Ärnström, G, m fl, 1982, *Nya företag, villkor och möjligheter*, Statens Industriverk 1982:2, Stockholm.

Utgivna publikationer

Fullständig förteckning över utgivna skrifter kan erhållas på begäran.

Publikationer på engelska

1985

The Firm and Financial Markets in the Swedish Micro-to-Macro Model — Theory, Model and Verification. Gunnar Eliasson. 419 pp.

Control of Local Government. Edward M. Gramlich and Bengt-Christer Ysander (eds.). IUI Conference Reports 1985:1. 398 pp.

Tax Reforms and Asset Markets. Jonas Agell. Research Report No. 27. 181 pp.

Publikationer på svenska

1985

Att rätt värdera 90-talet — IUIs långtidsbedömning 1985. G Eliasson, T Lindberg, E Deiaco, A Björklund, T Pousette m fl. 411 s.

Sparande, konsumtion, arbetskraftsutbud och beskattning. Lennart Berg. Forskningsrapport nr 28. 79 s.

Kan inflation förbjudas? Om fri eller reglerad pris- och lönebildning. Bo Axell. 142 s.

Arbete och löner. Ekonomiska teorier och fakta kring skillnader mellan kvinnor och män. Siv Gustafsson och Petra Lantz. 235 s.

De svenska storföretagen — en studie av internationaliserings konsekvenser för den svenska ekonomin. Gunnar Eliasson, Fredrik Bergholm, Eva Christina Horwitz och Lars Jagrén, 229 s.

ISSN 0443-0409

ISBN 91-7204-258-3

NY LÅNGTIDSBEDÖMNING

Under 80-talets första år har produktionstillväxten i svensk industri skjutit fart igen. Orsaken kan framför allt sökas i de svenska företagens framgångsrika omställning till de nya konkurrensbetingelser som etablerats på internationella marknader, samt i den kraftiga devalveringen hösten 1982.

Den svenska ekonomins balansproblem kvarstår dock. Anpassningen av offentlig och privat konsumtion till de inkomster som skapas i ekonomin släpar efter. De offentliga budgetunderskotten är stora och bytesbalansunderskotten tenderar att öka. Svensk ekonomis balansproblem är politiskt grundade. Att rätt värdera 90-talet handlar om att åstadkomma långsiktighet i ekonomisk-politiskt beslutsfattande, konstaterar IUI-forskarna i den NYA BOKEN

ATT RÄTT VÄRDERA 90-TALET - IUIs långtidsbedömning 1985

av Gunnar Eliasson,

Anders Björklund, Tomas Pousette, Enrico DeIaco, Thomas Lindberg
Bo Axell, Hans Genberg, Lars Oxelheim, Nils Henrik Schager, Jan Södersten

Finns det en konflikt mellan politikens fördelningsambition och tillväxten? Håller socialförsäkringssystemet på att privatiseras bakvägen? Hur fungerar arbetsmarknadspolitiken? Vad betyder utbildningen för jobben? Har vi en teknikerbrist? Vad händer när företagen och kunderna "växer ihop" på marknader för specialprodukter?

Hur viktigt är det för produktionstillväxten att företagen får rätt värdering på aktiemarknaden? Vem sätter förräntningskraven i svensk industri? Varför blir industriföretagen banker? Ser kapitalet ut som vi tror? Behövs över huvud taget bolagsskatten?

Dessa och många andra frågor behandlas i IUIs senaste långtidsbedömning. Dessutom finns specialstudier om den internationella räntespridningen, inflationen och lönebildningen, industrins lönsamhet och finansiering samt skatteklar och förmögenhetsfördelning.

Boken innehåller 411 sidor och kostar 350 kr inkl moms. Den finns även med hårda pärmar i begränsad upplaga, som levereras till de första beställarna. Skicka därför in beställningen snarast!

Till Industriens Utredningsinstitut, Grevgatan 34, 114 53 Stockholm.
Tel 08 - 783 84 08.

Härmed beställes

..... ex Att rätt värdera 90-talet. 350 kr inkl moms.

Porto- och hanteringsavgift på 20 kr per beställning tillkommer.

Namn:

Adress:

Postadress:

<p>OBS: IUIs MÅNGDRABATT Vid köp av mer än 5 ex av samma bok erhålls 25% rabatt. På beställningar som överstiger 1 000 kr erhålls 50% rabatt på det överskjutande beloppet.</p>
--

feb 86